

11. Тригуб О. П. Херсонський єпископ Прокопій та обновленський рух Півдня України (20-30-і рр. XX ст.) / Олександр Петрович Тригуб // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 9. – Херсон, 2002. – С. 91-96.
12. Соколовський О. К. Церква Христова (1920-1940): Переслідування християн в СРСР / Соколовський О. К. – К., 1999. – 338 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 1450.
14. Коршун В. Священників ставили к стенке... // Гривна (Херсон). – 2005. – 7-14 июля (№ 28 (548)). – С. 31.
15. Державний архів Херсонської області, ф.Р. 4033, оп. 6, спр. 844.
16. Тригуб О. П. Розкол Російської православної церкви в Україні (1922-39 рр.): між державним політичним управлінням та реформацією: Монографія / Олександр Петрович Тригуб. – Миколаїв, 2009. – 300 с.
17. Бахтіна С. Дослідник церковного мистецтва Петро Фомін / Бахтіна С. // Київська старовина. – 2002. - № 1. – С. 114-119.
18. Тригуб О. П. Розгром української церковної опозиції в Російській православній церкві (1922-1939 рр.): Монографія / Олександр Петрович Тригуб. – Миколаїв, 2009. – 312 с.
19. Державний архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області, фонд припинених кримінальних справ. Кримінальні справи на осіб яких знято з оперативного обліку, слідча справа № 293 по обвинуваченню Переверзи Петра Михайловича.
20. Бонь О.І. Історія України: Курс лекцій: Навч. посіб / О. Бонь, О. Іванюк. – К., 2008. – 463 с.
21. Нікольський В. М. Соціальний склад репресованих в Україні у 1937 році / Нікольський В. М. // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 141-162.
22. Развернутым фронтом – в наступление на твердыни реакции и мракобесия // Красный Николаев. – 1929. – 13 декабря (№2684). – С. 3.
23. Михайлуца М.І. Православна церква на Півдні України в роки Другої світової війни (1939-1945) / Микола Іванович Михайлуца. – Одеса, 2008. – 392 с.
24. Бердяєва І. В. Видавничі проекти православних конфесій України у 20-ті – 80-ті роки XX ст., як фактор формування сучасної традиції / Бердяєва І. В. // Південний архів. Історичні науки: Збірник наукових праць. – Херсон, 2008. – С. 294-302.
25. Грідіна І. М. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939-1945 рр.: людський вимір: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / І. Грідіна. – Д., 2001. – 20 с.
26. Михайлуца М.І. Репресії духовенства на Одещині в першій половині 40-х років XX століття / Микола Іванович Михайлуца // Одесский мартиролог: данные о репрессированных Одессы и Одесской области за годы советской власти. Т. 3 / Составители Л.В. Ковальчук, Г.А. Разумов. – Историко-мемориальное издание. – Одесса, 2005. – С. 870-887.

Татарченко О.Б. Репрессивная политика советской власти против церковников-"контрреволюционеров" в 1920–1930-х гг. (на примере Южной Украины)

В статье рассматриваются причины введения в СССР репрессивной политики против духовенства и мирян православного вероисповедания в 1920–1930-х гг. Исследуются репрессивные мероприятия государственных органов власти против отдельных священнослужителей и православных течений в целом. Обращается внимание на последствия репрессий против православной церкви в межвоенный период для Южной Украины в частности и для Советского Союза вообще.

Ключевые слова: репрессии, церковь, священнослужитель, власть, тюрьма.

Tatarchenko O.B. The repressive policies of the Soviet regime against revolutionary ecclesiastics in 1920–1930 (on the example of the Southern Ukraine)

This article is about reasons of introducing repressive policies in USSR against clergy and laymen of Orthodox religion in 1920 – 1930. It investigates the repressive measures of public authorities against some ecclesiastics and Orthodox movements in general. Attention is paid to the consequences of repressions against the Orthodox Church in the interwar period for South of Ukraine and for USSR in general.

Keywords: repressions, church, ecclesiastic, the authorities, prison.

УДК [94(477.7)]:277.4]"192/193"

Є. О. Голощапова

ЛІДЕРИ ГРОМАД ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ УКРАЇНИ 1920–1930-х рр.: ДОЛЯ ТА ЕПОХА

Автор характеризує функції, діяльність і роль лідерів місцевих громад євангельських християн-баптистів України 20–30-х рр. XX ст. Досліджуються кількісні, гендерні, вікові, майнові та інші параметри соціального складу служителів. Визначається масштабність політико-правового впливу держави на можливість виконання очільниками громад свої функції. Здійснюється спроба побудови колективного портрета керівників баптистських громад.

Ключові слова: баптизм, лідери, соціальний склад, громади, колективний портрет

Визнання центрального місця людини в дослідженні історичного процесу є реальністю сучасної історичної науки. Безумовно, подібне визнання не означає, що всі питання пов'язані з роллю особи в історії закриті – навпаки, дискусії, методологічні пошуки та нові підходи актуалізуються на тлі української історії.

Сучасна українська історична наука плідно працює над створенням індивідуальних та колективних біографій, відтворенням життєвих шляхів, продуктивними та актуальними є просопографічні дослідження [1-3].

Як правило, об'єктами таких досліджень стають відомі особистості, діяльність, прямиий чи опосередкований вплив яких визначили долю тієї чи іншої історичної події. Ці персони зазвичай задають

вектор суспільного розвитку в масштабах країни, регіону. Предметом уваги науковців стають також покоління впливових родин чи цілі суспільні прошарки, конкретизовані в рамках певного часу та простору [4-6].

На наш погляд, створення «колективної біографії» релігійних лідерів є значущим для глибшого розуміння історії становлення та розвитку євангельсько-баптистського руху на українських теренах, а також є частиною перспективного дослідження повсякденної, «живої релігії».

Аналіз функцій, діяльності та ролі лідера в громаді євангельських християн-баптистів є частиною досліджень з історії пізнього протестантизму на Україні [7-8], євангельського руху [9-10], богословського аспекту вчення [11]. Біографічні довідки лідерів євангельсько-баптистського руху подає у своїй роботі конфесійний історик С. Савінський [12], детально аналізує їх біографії Л. Коваленко [13].

У запропонованій розвідці автор акцентує увагу на періоді 1920-1930-х рр., протягом якого баптисти пережили як організаційний розвиток своєї конфесії, так і повне зруйнування структури Всеукраїнського союзу. На 1920-ті роки склалась певна типова організаційна структура баптистських громад, що була обумовлена, з одного боку історичним розвитком, з іншого – періодом «релігійного непу». Керівництво громадою здійснювалось колегіально, всі рішення приймали загальні збори громади, існувала чітка система розподілення прав та обов'язків, що виключало можливість концентрації влади в одних руках.

Віруючі могли брати активну участь у життєдіяльності громади шляхом виконання того чи іншого служіння та через створення гуртків. Рівне становище та можливості діяльності були забезпечені для жінок. Сприяли організаційній розбудові визначена процедура прийому до баптистських громад, регламентована культова практика, наявність молитовного будинку. Членів громади об'єднувало віровчення, родинні цінності, духовний авторитет керівників.

Специфіка баптистських громад полягала у їх незалежності від ієрархії, відсутності жорстко визначеної, універсальної моделі організаційної будови, що робило її гнучкою та дозволяло за несприятливих умов розвитку, зберігати віру. Завдяки специфіці побудови баптистських громад саме їх очільники відігравали ключову роль у цих процесах. При цьому принцип колегіальності співіснував з домінуючим впливом лідера громади при прийнятті рішень в управлінні громадою.

У досліджуваній період очільник баптистської громади був ключовою ланкою: духовним лідером, моральним авторитетом, організатором, місіонером, комунікатором між громадою і зовнішнім світом, зокрема світською владою.

У фокусі нашої уваги перебувають не широко відомі лідери євангельсько-баптистського руху, а пересічні очільники громад. Наші відомості про них є доволі обмеженими, але незважаючи на об'єктивну неможливість реконструкції біографій цих людей, через брак відповідних джерел, все ж спробуємо відтворити хоча б «контур» портрету пересічного лідера баптистської громади. Для досягнення цієї мети можемо спиратися на описи соціального складу громад, спомини, протоколи карних справ, відомості, подані в історіографічних дослідженнях.

У 1928 р. Всеукраїнський центральний виконавчий комітет відносив до службовців баптистського культу: пресвітерів, дияконів, благовісників та керівників громад, що виконували обов'язки проповідників на молитовних зібраннях [14, арк.66].

У статутах громад пресвітер був названий відповідальним керівником громади та виконавцем всіх її рішень, очільником загальних зборів та засідань ради громади. Звання пресвітера надавалось шляхом рукопокладення – особливим актом благословення віруючого на здійснення керівництва громадою.

Активне служіння в громаді продовжувалось та припинялось рішенням загальних зборів, громада мала право запропонувати це служіння іншому рукопокладеному пресвітеру. Тільки пресвітер мав право проводити обряди. Крім того, він керував богослужінням та був основним проповідником.

Високий моральний авторитет пресвітерів, на наш погляд, обумовлювався специфікою формування баптизму в Південній Україні на ґрунті молоканства, меннонітства, німецького та українського штундизму та колосального впливу православної духовної традиції. Крім того, важливим був історичний досвід баптизму як гнаної релігії, що довго знаходилась на організаційному рівні секти, з її підкресленою замкненістю та роллю лідера.

Служителів поміж себе обирали члени громади. Вивчаючи в архівних джерелах відомості про лідерів баптистських громад 1920–1930-х рр., ми не вбачаємо наявності таких чітко визначених вимог щодо кандидатів, як вік, матеріальне становище, соціальний статус. Єдиною вимогою, що містилася у згаданому вище символі віри баптистів 1899 р., було рукопокладення.

Отже, головним критерієм обрання був моральний, духовний авторитет претендента, вже підтверджений його служінням в громаді. Наприклад, на з'їзді баптистів Одеського округу, що проходив в лютому-березні 1926 р. особливо підкреслювалась, що людина, яка «впала» в гріх, ні за яких обставин, не може бути керівником, тільки рядовим членом громади [15, арк.13].

Архівні матеріали свідчать про випадки, коли проповідниками ставали невдовзі після хрещення. Наприклад, проповідник Широківської громади Скадовського району Херсонщини Ф. Єременко у 1924 р. прийняв хрещення та став до служіння [16, арк.34].

Виключно важливе значення мала посада благовісників, адже завдяки палким проповідям місіонерів поставали нові громади, духовно укріплювались та розвивались старі.

Очевидно, що кількість служителів культу у баптистських громадах досліджуваного періоду не залежала безпосередньо від загального числа віруючих. Наприклад, громада євангельських християн баптистів Оріхівського району Запорізької округи у 1924-1925 рр. складалась з 125 осіб, при цьому керівну роль

виконували пресвітер та секретар [17, арк.58]. Єдиним керівником серед 56 віруючих Скельської громади, за відомостями на 1924-1926 р., був пресвітер К. Духонченко [18, арк.151].

У невеликих громадах, наприклад, у с. Гришино Запорізького округу, протягом 1920 р. – початку 1931 р. була єдина керівна посада проповідника [19, арк.38].

Величезний вплив на керівний склад баптистських громад мали репресивні дії радянської влади. Так, у 1920-х рр. очільниками Бердянської громади були пресвітер та троє проповідників, після їх арешту та закриття громади зборами наприкінці 30-х рр. ХХ ст. керувала одна людина – пресвітер С. Скорлупін [20, арк. 146; 21].

Головним проповідником культурної діяльності був проповідник. Служіння проповідника було одним з найважливіших для життя всієї громади: «посада проповідника найвища. Вони посланці Христа, що говорять від Його імені до народів. Їхнє служіння найвідповідальніше. Від правильного виконання, якого залежить життя тисяч людей та успішний розвиток церкви» [22, с.26].

Показником професіоналізму, підготовленості та взагалі природної придатності, проповідника звичайно була виголошена ним проповідь.

Метою кожної проповіді було духовне пробудження та укріплення у вірі. Разом з тим, вона носила морально-повчальний характер. Проповідь вважалась найважливішим елементом духовного життя громад, через яку формувався світогляд, мотиви внутрішньогромадської поведінки та відносин між віруючими, вироблення моральних цінностей.

Джерела свідчать, що у досліджуваний період проповідям у баптистських громадах стали притаманні такі негативні риси як «шаблонність, одноманітність, безцільність, поверховість, безкінечні повтори» [22, с.27]. Звичайно, подібні проповіді не могли знайти відгуку у членів громади і залишалися «порожнім звуком». Як зазначав, один з членів Правління Всеукраїнського союзу П. Дацко, «нам потрібні не тільки благовісники, які можуть понести Євангельську звістку невіруючому світові, але нам також потрібні робітники для не менш важливої духовної роботи в громадах» [23, с.31].

Тому велике значення надавалось підготовці проповідників та благовісників.

На початку 20-х рр. ХХ ст. в Україні існувала система підготовки проповідників на біблійних курсах не тільки у великих містах, але й на периферії, наприклад, у 1922 р. випускник Лодзинської семінарії З. Гавриленко організував біблійні курси на хуторі Петроострів Херсонської губернії [24, с.12].

Підготовку керівників хору та оркестру здійснювали спеціальні регентські курси в Одесі, які працювали в 1919, 1921, 1926 рр. [24, с.11]. На окружному з'їзді Запорізьких громад у 1925 р. віруючі з огляду на потреби громад, зазначали про необхідність створення подібних курсів і у м. Запоріжжя [25, арк.40].

В середині 1920-х рр. працювали біблійні курси у Дніпропетровську [26, арк.9, 34]. Крім того, організовувались біблійні курси при громадах, навчання на яких тривало близько місяця [25, арк.41].

Наприкінці, 1920-х рр. подібний спосіб підготовки служителів був заборонений владою. Крім того, так і не відкрились 3-річні курси для проповідників у Харкові. Останніми у 1929 р. були закриті московські стаціонарні курси Союзу баптистів, розраховані на 3 роки [24, с.12].

Отже, створити низку навчальних закладів у 1920-1930-х рр., підготовка в яких була б доступно широкому колу віруючих, вітчизняному баптистському братству не вдалось, тому нестача професійно підготовлених кадрів залишалась хронічною проблемою на місцях.

Кожен проповідник виконував свій прями́й обов'язок не тільки в рідній громаді, але й за її межами, виконуючи функцію благовісника та підтримуючи таким чином духовні зв'язки між громадами. Проте, центральна влада обмежила діяльність благовісників районом діяльності громади в якій вони були зареєстровані.

Наприклад, Жеребецька громада Василівського району Запорізького округу мала 9 включених до неї громад і груп, які присилали до неї своїх благовісників, і правління громади розподіляло їх по району. Так, у січні 1926 р. проповідники від Копанської громади – С. Яланський та від Ново-Андріївської групи Р. Яриш направлялись до Камишеваської, Новоселівської, Ново-Василівської та Куприянівської громад, проповідник Богуславської громади І. Соловій – до Копанської громади, а другий проповідник Копанської громади – О. Лудан – до Богуславської [27, арк.19].

Треба зауважити, що ці благовісники, направляючись до визначеної громади або групи євангельських християн-баптистів, працювали не тільки з віруючими, але й проповідували серед невіруючого населення означеної місцевості.

Діяльність благовісників мала виключно важливе значення, адже завдяки палким проповідям місіонерів поставали нові громади, духовно укріплювались та розвивались старі. Детально цей процес, в тому числі і на Півдні України, описав у своїй книзі «Наметова місія» баптистський проповідник початку ХХ ст. М. Салов-Астахов. Наприклад, як зазначає автор, працівники місії мали у 1921 р. велике зібрання у с. Солодка Балка Орхівського району на Запоріжжі [28, с.108], в результаті була створена громада. згадки про яку знаходимо в архівних джерелах 1920-х рр. та історіографії [29, с.102; 25, арк.38].

Подібна практика давала свої плоди і пізніше наприклад, як зазначає В. Домашовець, «...завдяки духовній праці по різних селах постало чимало баптистських громад. У подібний спосіб постали громади в Миколаївському районі, в селі Києвець 1923 р., в м. Миколаєві й у селі Турадах 1927 р.» [30, с.46].

Величезне значення мала не тільки праця корпусу благовісників, але й окремих осіб, що поєднували талант проповідника та організатора. Однією з таких осіб був пресвітер Херсонської громади І. Сушинський. За даними В. Синього, активна місіонерська діяльність пресвітера у 1917-1918 рр. сприяла організації

баптистських громад на Херсонщині, зокрема – Велико-Лепетиської, Князь-Григор'ївської Горностаївського району, Софіївської Херсонського району, Широчанської Скадовського району. На думку дослідника, релігійна пропаганда серед населення з 1921 по 1923 рік під керівництвом пресвітера І. Сушинського не тільки зміцнила громади, але і розширила зв'язки керівництва повіту з активом громад, посилила зв'язки віруючих із населенням. Поступово зростає вплив баптистських служителів культу на населення [31, с.42].

Місіонерську функцію виконували не тільки спеціально підготовлені фахівці – проповідники та благовісники, але й вся діяльність баптистської громади включала елемент благовістя.

Окремого акценту у межах запропонованої тематики варте питання соціального складу служителів громад євангельських християн-баптистів. Саме керівники громад найбільше потерпали від адміністративного та морального тиску з боку влади, заснованому на їх «ворожій» соціальній приналежності.

Намагаючись зрозуміти особистості тих, хто очолював баптистські громади, нами проаналізовано анкети, списки керівного складу та картки реєстрації служителів за період 1920-1930 рр.

Як правило, посади проповідників, благовісників, голів, секретарів або регентів в баптистських громадах займали чоловіки. Але маємо і винятки. Так, серед проаналізованих анкет священнослужителів, що працювали в Херсонській області, одна належала жінці – Є. Губаревій яка перебувала на посаді керівника Ново-Торчаєвської громади євангельських християн-баптистів наприкінці 1920-х рр. Про Губареву практично нічого не відомо, ми знаємо лише те, що вона була селянкою, україною, мала 2 класи освіти, довгий час була домогосподаркою, а з 1929 р. працювала в радгоспі «Шлях до сталінізму» Нижньо-Сірогозького району Херсонського округу. Ця жінка прийняла хрещення в 1920 р. у віці 35 років, а в 1930 р. взяла на себе керівництво громадою, яка складалась з 27 осіб [32, арк.4]. Проіснувавши 12 років в 1933 р., громада була закрита, але у 1941 р., незважаючи на фашистську окупацію, діяльність громади було відновлено [16, арк.42-44]. Вважаємо, що очолювати громаду у важкі для релігійних організацій часи, пережити її закриття та відновити діяльність могла тільки особа, наділена великою духовною силою та якостями лідера.

У більшості випадків служителами в баптистських громадах ставали особи віком від 40 до 50, хоча маємо приклади, коли громади очолювали досить молоді люди віком 26, 30 років.

За соціальним походженням більшість керівників баптистських громад належала до селянства. Очільниками громад ставали особи різного майнового статусу, як середняки, так і бідняки. Так, в Покровському районі Запорізького округу на 1923 р. керівники трьох баптистських громад за майновим станом були бідняками [33, арк.8]. Керівники Пологівської громади: пресвітер, секретар, диякон, скарбник та благовісник належали до селян. За майновим станом 3 бідняки та 2 середняки [34, арк.21].

Робітників серед священнослужителів баптистів було небагато. В анкетах знаходимо відомості про їхню роботу на підприємствах України. На таких як Високопільський маслозавод, заводи Карла-Лібкнехта в Дніпропетровську, «Комунар» у Запоріжжі, «ім. Комінтерна» в Херсоні, «Блюменг» в Дніпродзержинську [26, арк.9, 34, 41, 88, 119].

Революційні перетворення поставили перед лідерами баптистських громад типові для тогочасного суспільства проблеми пошуку нової соціальної ідентифікації. Наприклад, очільники Бердянської громади, що мали до революції власні міцні господарства були розкуркулені і працювали робітниками на підприємствах Бердянська. М. Педанов – вантажником, Ф. Вержиковський – вагарем на м'ясокомбінаті, З. Бондаренко – садівником комунгоспу. І. Ветров походив з родини робітників, працював теслею [20, арк.6, 11, 16, 21].

Були серед лідерів громад і службовці, наприклад регент Велико-Лепетихської громади Л. Квітковський з 1934 по 1936 роки працював головним бухгалтером маслозаводу в Запорізькій області [35, арк.58].

В с. Новопавлівці Бердянського округу на чолі великої громади, що нараховувала 90 осіб стояли колишні червоноармійці [36, арк.59]. І це не єдиний випадок. В 1923 р. у Каховському районі на Херсонщині у с. Бритони робітник та двоє червоноармійців, що користувались великим авторитетом у населення, проводили активну євангельську агітацію [37, арк.153].

Як правило, служителі місцевих, особливо невеликих громад, не мали професійної підготовки. Наприклад, із 23 осіб тільки 2 закінчили річні біблійні курси в м. Дніпропетровськ.

Джерелом матеріального забезпечення служителя баптистської громади була його власна праця поза громадою: на землі, на виробництві, у державній установі, у торгівлі та ін.

Якщо поглянемо на відомості про пресвітерів об'єднання євангельських християн-баптистів Воскресенського району Запорізького повіту в 1923 р., то побачимо, що всі четверо були незаможними хліборобами, господарство яких потребувало підтримки і тому, звичайно, не могло забезпечити належний матеріальний рівень [34, арк.35].

Трохи інша картина в Олександрівській громаді Запорізького повіту в тому ж 1923 р. Пресвітер громади був службовцем, благовісник, диякон та секретар – робітниками [38, арк.182]. Громада оплачувала тільки працю роз'їзних благовісників, та навіть це не завжди була спроможна зробити, іноді вони працювали безкоштовно [39, арк.67]. Через погане матеріальне забезпечення пресвітери були змушені працювати за межами громади, що безумовно негативно впливало на їх роботу з віруючими [39, арк.67].

З 1927 р. в Україні почало діяти положення про позбавлення служителів культу – пресвітерів, дияконів, вчителів та проповідників – деяких громадянських прав, в тому числі права обирати та бути обраними до органів влади, тобто вони отримали статус «позбавленців» [40, с.377]. Служителі, які не мали права голосу та проживали у сільській місцевості, платили спеціальний податок. Наприклад, 1927 р. у своєму роз'ясненні до Мелітопольському окремій відділу Адміністративний відділ НКВС зазначав, що керівник баптистської

групи м. Ново-Троїцького Л. Бріт, як людина позбавлена виборчих прав, відповідно до чинного законодавства, не може обіймати посаду сільвиконавця [41, арк.7].

З метою запобігання «випадкового» надання права голосу службовцям культу на місцях, Секретаріат центрвиборчкому ВЦВК у 1928 р. роз'яснював: «...до колишніх і теперішніх службовців всіх релігійних культів відносяться такі особи: а) у релігійних сектах баптистів, адвентистів, молокан і т.д. – пресвітери, диякони, благовісники та керівники релігійних громад, що виконують обов'язки проповідників на молитовних зібраннях» [14, арк.66].

Позбавлялись виборчих прав і обкладались додатковими податками і рядові члени громад по всій Україні. Подібна ситуація складалась через небажання місцевої влади прислухатись до віруючих. Так, у 1928 р. Всеукраїнський союз об'єднань баптистів з метою захисту прав своїх членів звернулось до адмінвідділу НКВС. У заяві зазначалось, що до служителів культу місцеві власті неправильно відносили рядових віруючих, які в невеликих громадах по хуторах і селах виконували роль провідників молитовних зборів, не маючи права проводити обряди (право проводити обряди мали тільки рукопокладені служителі, які приїздили до подібних груп) і, відповідно, статусу служителя культу. Проте адмінвідділ НКВС не став заглиблюватись у віросповідні тонкощі, і вирішив – якщо людина керує молитовним зібранням, значить вона служитель культу і на підставі чинного законодавства позбавляється виборчих прав. Отже, заява баптистів залишилась без наслідків [42, арк.18-20].

У містах служителі, які не отримували матеріальної підтримки від церкви, а працювали на виробництві, не мали права бути членами профспілки, їм відмовляли також у матеріальній допомозі через хворобу, приймали тільки на низькооплачувану роботу, через що служителі залишали роботу в церкві, а церкви, що залишились без служителів, знімались з реєстрації і припиняли свою діяльність. Обслуговування церков служителями стало майже неможливим, оскільки для того, щоб відвідувати церкву, треба було мати спеціальний дозвіл від представників влади, але його отримання було важкою процедурою [9, с.162].

Крім того, керівники громад були позбавлені інших прав. Наприклад, служителі культу та члени їх сімей не могли перебувати в житлово-будівельній кооперації, також не могли бути членами робітничої кооперації, яка згідно зі своїм статутом об'єднувала тільки робітників [43, арк.2-3].

У 1932 р. Секретаріатом Президії ЦВК була прийнята інструкція «Про порядок організації, діяльності, звітності та ліквідації релігійних товариств і системи обліку адміністративними органами складу релігійних товариств та служителів культу». Згідно з цією інструкцією пресвітери, диякони, благовісники та постійні проповідники мало право виконувати свої обов'язки тільки після отримання реєстрації у відповідному райвиконкомі або місцевій раді.

Район діяльності служителів обмежувався місцем проживання членів їх релігійного об'єднання та місцем знаходження молитовного будинку [9, с.172].

Отже, проповідникам протягом 1920–1930-х рр. ставало все важче виконувати свою пряму функцію благовістя. Це відповідним чином впливало на ефективність життєдіяльності громад та конфесії у цілому.

Правовий та адміністративний тиск змушував лідерів баптистських громад відмовлятися від виконання своїх обов'язків, хоча треба зазначити, що подібні випадки були скоріше винятком, аніж правилом [44, арк.64].

Обмеження сфер діяльності пресвітерів, проповідників, благовісників, керівників гуртків, що наростало протягом 1920-1930-х рр., призводило до зниження ефективності їхньої діяльності та громад у цілому. Виконання однією особою кількох функцій (наприклад, пресвітера, благовісника, проповідника) призводило до ізоляціонізму та часто до розвалу громад, у випадках фізичної смерті або арешту лідера [див. наприклад 20].

Тиск, який відчували керівники баптистських громад протягом 1920-початку 1930-х рр. змінився жорстокими репресіями середини 1930-х рр.

Репресивна політика проти віруючих та служителів культу носила уніфікований характер, тобто торкалась представників всіх конфесій південноукраїнського регіону. У своїй монографії М. Шитюк наводить численні приклади справ про «викриття контрреволюційних організацій релігійників» різних конфесій на території південноукраїнського регіону.

Наприклад, «у 1933 р. органами ДПУ була «викрита» контрреволюційна – повстанська організація духовенства, куди входили священики тихонівського напрямку, а також «куркульські елементи». Всіх їх звинуватили у ворожій діяльності до радянської влади. Усіх тогочасна система засудила від 3 до 10 років ВТТ.

З 1927 по 1933 рр. у Миколаєві і Одесі діяла підпільна контрреволюційно-диверсійна церковна організація. Миколаївське відділення очолював пастор римо-католицького костюлу Зисько, одеське – Шуберт. Учасники організації віруючих займались збором шпигунських даних на оборонних заводах Миколаєва і проводили шпигунську діяльність на користь Німеччини. В 1934 р. організацію ліквідували, засудивши її учасників до тривалих строків заслання» [Цит за: 45, с.237].

Яскравим прикладом фабрикації викриття контрреволюційної організації стала справа проти Бердянської громади євангельських християн-баптистів на Запоріжжі [46].

Паралельно з розкриттям «контрреволюційних груп» працівники НКВС продовжували заарештовувати очільників та активних діячів громад євангельських християн-баптистів. Природно, що першими під криваву розправу підпадали саме лідери. Завданням чекістів було нейтралізувати тих, хто об'єднував, надихав, організовував і вів за собою віруючих. Тих, хто потенційно міг протистояти владі та створити моральну і

політичну опозицію, не тільки серед своїх єдиновірців, але й в суспільстві в цілому. Цей процес вважаємо типовим для всіх областей радянської України.

Як зазначає В. Домашовець, «...у 1930-х рр. проповідників, місіонерів, пасторів і велику кількість церковного активу арештували, засудили та вислали на каторги. Від половини 1930-х до 1944 р. заарештовано і засуджено приблизно 25000 проповідників і 22000 з них загинуло безслідно» [30, с.55].

Вважаємо, що керівники міських громад євангельських християн-баптистів раніше зазнавали репресій, ніж сільські. Така точка зору пов'язана, передусім, з розумінням пріоритету арешту проповідників та пресвітерів, зареєстрованих, функціонуючих «поряд» громад. Крім того, слід мати на увазі і співвідношення міських та сільських громад. Так, на Миколаївщині на 1929 р. діяла лише 1 міська громада, що складалась зі 103 віруючих, при цьому по округу функціонувало 7 громад, що нараховували 923 члени [44, арк.69]. Подібна ситуація була характерною для всього південноукраїнського регіону.

Типовими звинуваченнями, що висувались репресованим баптистам, були: антирадянська пропаганда, контрреволюційна агітація та пропаганда, контрреволюційна повстанська агітація та пропаганда, агітація спрямована на зрив заходів, що проводять партія та уряд, висловлювання терористичних намірів [див. напр.: 19; 20; 47-49; 50-56].

Таким чином, крізь нашарування офіційної статистики, богословської догматики, лицемірства сфабрикованих карних справ перед нами постають обриси «пересічного» баптистського лідера. Чи є ця людина унікальною? На це питання можна дати як ствердну, так і негативну відповідь. Очевидно, це внутрішньо вільна людина, яка знайшла свій шлях і має мужність не тільки йти по ньому сама, але й підтримати інших, людина переконана і здатна переконувати, готова працювати в умовах релігійної свободи і що може відстояти себе та інших у часи репресій.

Водночас, це звичайний селянин, робітник, службовець, писемний, який, як правило, не мав спеціальної освіти, з доволі посереднім матеріальним забезпеченням, баптист у першому поколінні середніх років. Таких звичайних, пересічних, рідко помічають, не часто про них говорять, але саме з ними було пов'язано втілення повсякденних релігійних практик сотень вірян. Саме на них орієнтувалися, чекали підтримки і рівнялися віруючі кожної баптистської громади – від кількох чоловік до декількох сотень, від великого міста до маленького села. Саме в їхніх долях найглибше закарбувалася епоха, трагедія становлення тоталітарної держави, що вогнем лицемірства та злочинів випалювала віру, залишаючи пустки в серцях.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність, лише окреслює проблему і заохочує до нових наукових розвідок у вивченні повсякденної релігійності.

Джерела та література

1. Старовойтенко І. Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії / І. Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наукових праць. – К., 2006. – Число 13: у 2 ч. – Ч. 1. – С. 6-27.
2. Старовойтенко І. Листи Євгена Чикаленка як джерело просопографічної інформації про автора / І. Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2005. – Ч. 2. – С. 232-254.
3. Миронець Н. Епістолярна спадщина Володимира Винниченка як джерело просопографічної інформації / Н. Миронець // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2000. – Вип. 27. – Серія: Філологічні науки (українське літературознавство). – С. 9-17.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: 07.00.01 / Л.В. Войтович; НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича; Ін-т народознав. – Л., 2001. – 36 с.
5. Маслійчук В. Козацька старшина слобідських полків другої половини XVII – першої третини XVIII ст. / В. Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 356 с.
6. Целуйко О. Рід Даниловичів у кінці XVI – на початку XVIII ст.: історико-генеалогічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 / О. Целуйко. – Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 20 с.
7. Любашенко В. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій / В. Любашенко. – Львів: Просвіта, 1995. – 350 с.
8. Кузьменко М. Служителі культури під пресом сталінської адміністративно-ідеологічної системи у 30-і рр. XX ст. / М. Кузьменко // 12-научно-практическа конференція «Роль науки, релігії и общества в формировании нравственной личности» [Електронний ресурс] http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/12/articles/sec4/s4a6.html.
9. Решетников Ю. Обзор истории Евангельско-баптистского братства на Украине / Ю. Решетников, С. Санников. – Одесса: Богомыслие, 2000. – 246 с.
10. История евангельских христиан-баптистов в СССР. – М.: ВСЕХБ, 1989. – 624 с.
11. Матвіїв В. Священодії пастора / В. Матвіїв. – Луцьк: Християнське життя. – 299 с.
12. Савинский С. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917) / С. Савинский. – СПб.: «Библия для всех», 1999. – Ч. I. – 424 с.
13. Коваленко Л. Облако свидетелей Христовых / Л. Коваленко. – К.: Центр христианского сотрудничества, 1997. – 381 с.
14. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф.455. – Оп.1. – Спр.261. – Арк.66.
15. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО). – Ф.5. – Оп.2. – Спр.2183. – Арк.13.
16. ДАХО. – Ф.3727. – Оп.1. – Спр.236. – Арк.34.
17. Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.316. – Оп.3. – Спр.33. – Арк.58.
18. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.94. – Арк.151.
19. ДАЗО. – Ф.5747. – Оп.3. – Спр.4682. – Арк.38.
20. ДАЗО. – Ф.5747. – Оп.3. – Спр.1293. – Арк.146.

21. Сизоненко С. Краткая история 1-й церкви ЕХБ г. Бердянск / С. Сизоненко [Електронний ресурс] // http://ecbuia.info/index.php?option=com_content&task=view&lang=ru&id=496
22. Миллер И. Краткое слово о проповеди / И. Миллер // Баптист Украины. – 1926. – №1. – С.26-27.
23. Дацко П. Доклад Правления Союза об организации проповеднических курсов на Украине / П. Дацко // Баптист Украины. – 1926. – № 1. – С. 31.
24. Решетников Ю. З історії євангельсько-баптистської освіти / Ю. Решетников // Людина і світ. – 2002. – січень. – С. 10-13.
25. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.20. – Арк.40.
26. ДАХО. – Ф.3727. – Оп.1. – Спр.238. – Арк.9, 34.
27. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.86. – Арк.19.
28. Салов-Астахов Н. Палаточная миссия. Исторический очерк начала 20-го века / Н. Салов-Астахов. – Запорожье: Пилигрим, 2006. – 160 с.
29. Савинский С. История евангельских христиан-баптистов Украины, России, Белоруссии (1917–1967) / С. Савинский. – СПб. : «Библия для всех», 2001. – Ч. II. – 448 с.
30. Домашовець В. Український євангельсько-баптистський рух в його 150 літній ювілей 1852-2002 / В. Домашовець. – Моррис-Глейс; Луцьк, 2002. – 95 с.
31. Синий В.Короткий огляд історії баптизму на Херсонщині / В. Синий – Херсон : б.в., 2003. – 79 с.
32. ДАХО. – Ф.3727. – Оп.1. – Спр.234. – Арк.4.
33. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.8. – Арк.8.
34. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.14. – Арк.21.
35. ДАХО. – Ф.3727. – Оп.1. – Спр.230. – Арк.58.
36. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2007. – Арк.59.
37. История Евангельского движения в Евразии. Материалы и документы. Электронная христианская библиотека. Диск 1.0 [Електронний ресурс]. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM).
38. ДАЗО. – Ф.316. – Оп.3. – Спр.4. – Арк.182.
39. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.264. – Арк.67.
40. Історія релігії в Україні: У 10 т. / НАН України; Інститут філософії ім. Г.Сковороди. Відділення релігієзнавства / А. Колодний (ред.). – К., 1996. Т. 5: Протестантизм в Україні. Ранній протестантизм. Пізній протестантизм. Баптизм. – К. : Український Центр духовної культури, 2002. – 424 с.
41. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.328. – Арк.7.
42. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1053. – Арк.18-20.
43. ЦДАВО. – Ф.2. – Оп.4. – Спр.1328. – Арк.2-3.
44. ЦДАВО. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1647. – Арк.64.
45. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50- ті роки ХХ століття / М. Шитюк. – К. : Тетра, 2000. – 534 с.
46. Голощапова Є. О. “Контрреволюційна” діяльність баптистів у 1930-х рр.: міфи і реальність (на прикладі громади м. Бердянськ) / Є. О. Голощапова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – Вип. XXV. – С. 92–98.
47. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.1880
48. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.1881.
49. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.5115.
50. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.1852.
51. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.1849.
52. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.1681.
53. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.3429.
54. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.1833.
55. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.5191.
56. ДАЗО. – Ф. 5747. – Оп.3. – Спр.3605.

Голощапова Е. А. Лидеры общин евангельских христиан-баптистов Украины 1920–1930-х гг.: судьба и эпоха

Автор характеризует функции, деятельность и роль лидеров местных общин евангельских христиан-баптистов Украины 20–30-х гг. XX в. Исследуются количественные, гендерные, возрастные, имущественные и другие параметры социального состава служителей. Определяется масштабность политико-правового влияния государства на возможность выполнения лидерами общин свои функций. Осуществляется попытка построения коллективного портрета руководителей баптистских общин.

Ключевые слова: баптизм, лидеры, социальный состав, общины, коллективный портрет

Goloshchapova E. O. Leaders of communities of Evangelical Christian Baptists of Ukraine in 1920–1930's: destiny and age

The author characterizes functions, activities and role of leaders of local communities of Evangelical Christians-Baptists of Ukraine in 20-30-ies of XX century. Quantitative, gender, age, property, and other settings of the social structure of ministers are investigated. Scale of political and legal influence of the state on the ability of leaders of communities to perform their functions is determined. Attempting to build a collective portrait of the leaders Baptist communities.

Keywords: baptism, leaders, social structure, communities, collective portrait.